

Оксана Сокиринська*

Kyiv, Ukraine

Інна Ковальчук**

Kyiv, Ukraine

Реалізація принципу заступництва в міжнародному гуманітарному праві. Особи, що потребують заступництва під час збройних конфліктів

Реалізація принципу заступництва в міжнародному гуманітарному праві. Особи, що потребують заступництва під час збройних конфліктів

Анотація: Статтю присвячено розгляду актуальних проблем реалізації та гарантування принципу заступництва міжнародного гуманітарного права. Заступництво розглядаємо як захист не від невідворотного в умовах війни насилля як такого, а від свавілля, що спричинено однією протиборчою стороною щодо осіб, що належать до іншої протиборчої сторони, які під час війни опинилися під владою першої.

Один з найважливіших принципів міжнародного гуманітарного права встановлює, що всі особи, які потрапляють у владу ворога, мають право на гуманне поводження незалежно від їхнього статусу та раніше виконуваної функції чи діяльності. Міжнародне гума-

нітарне право прямо уповноважує сторони конфлікту вжити таких заходів контролю або заходів безпеки щодо осіб, які є під їхньою владою, що може бути необхідним через війну. Право на заступництво є абсолютним і поширюється не лише на осіб, позбавлених волі, але й, ширше, на мешканців території під контролем ворога.

На прикладі збройної агресії Російської Федерації щодо України ми можемо спостерігати часткове або повне ігнорування принципу заступництва. За наявності проблем реалізації та гарантування принципів міжнародного гуманітарного права держави вирішують завдання щодо їх трактування, насамперед, міжнародними судовими інстанціями (це спеціальні міжнародні кримінальні трибунали, організовані у зв'язку з конкретними конфліктами, Міжнародний кримінальний суд і, звичайно, Міжнародний суд ООН) і трибуналами, повноцінним винесенням ухвал у спра-

* Оксана Сокиринська [Oksana Sokyrynska] – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін, Білоцерківський національний аграрний університет [Bila Tserkva National Agrarian University]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5171-2372>; e-mail: o.sokirinska@ukr.net.

** Інна Ковальчук [Inna Kovalchuk] – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін, Білоцерківський національний аграрний університет [Bila Tserkva National Agrarian University]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1804-4189>; e-mail: kovalchuk.inn@gmail.com.

вах, пов'язаних з порушеннями міжнародних нормативно-правових актів.

Ключові слова: принципи міжнародного права, заступництво, збройний конфлікт, протиборчі сторони, гарантії міжнародного права, комбатанти.

Implementation of the Principle of Advocacy in International Humanitarian Law. Persons in Need of Advocacy during Armed Conflicts

Abstract: The article is devoted to the issue of topical issues of implementation and guarantee of the principle of protection of international humanitarian law. Advocacy is seen as protection not from the inevitable violence of war as such, but from arbitrariness caused by one warring party against persons belonging to the other warring party who came under the rule of the former during the war.

One of the most important principles of international humanitarian law is that all persons who fall into the power of the enemy have the right to be treated humanely, regard-

less of their status and previous function or activity. International humanitarian law explicitly authorizes the parties to a conflict to take such control or security measures against persons under their control as may be necessary due to war. The right to protection is absolute and applies not only to persons deprived of their liberty, but also, more broadly, to the inhabitants of the territory under the control of the enemy.

For example, the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, we can observe partial or complete disregard for the principle of patronage. If there are problems with the implementation and guarantee of the principles of international humanitarian law, states decide on their interpretation, primarily by international courts (these are special international criminal tribunals organized in connection with specific conflicts, the International Criminal Court and, of course, the International Court of Justice). UN) and tribunals, full-fledged decision-making on cases related to violations of international regulations.

Keywords: principles of international law, intercession, armed conflict, belligerents, guarantees of international law, combatants.

1. Вступ

Сьогодні, в епоху глобальних змін і наукового прогресу, головна ідея, що лежить в основі норм і принципів міжнародного гуманітарного права, – це те, що навіть війни мають межі. Щоб зрозуміти її значення, ми повинні досліджувати минуле, думати про майбутнє і робити все можливе для того, щоб норми та принципи міжнародного гуманітарного права продовжували забезпечувати максимально можливий захист особам, які постраждали від збройного конфлікту.

Один з найважливіших принципів міжнародного гуманітарного права передбачає, що всі особи, які потрапляють у владу ворога, мають право на гуманне ставлення незалежно від їхнього статусу та раніше виконуваної функції чи діяльності. Міжнародне гуманітарне право прямо уповноважує сторони конфлікту вжити таких заходів контролю або заходів безпеки щодо осіб, які є під їхньою владою, що може бути необхідним через війну. Право на заступництво є абсолютним і поширюється не лише на осіб, позбавлених волі, але й, ширше, на мешканців території під контролем ворога.

2. Основна частина

Право Женеві покликане забезпечити заступництво всім, хто потрапив до рук супротивника внаслідок збройного конфлікту. Тому заступництво розглядають як захист не від невідворотного в умовах війни насилля як такого, а від свавілля, що спричинено однією протиборчою стороною щодо осіб, що належать до іншої протиборчої сторони і які під час війни опинилися під владою першої. Таке заступництво було вперше надано у 1864 році «пораненим в чинних арміях». З 1949 року воно розповсюджує свою дію на всі категорії осіб, що перелічені в чотирьох Женевських конвенціях, ухвалених у тому ж році, а саме: Конвенція (I) про покращення долі поранених і хворих у чинних арміях (I Женевська конвенція (1949)); Конвенція (II) про покращення долі поранених, хворих та осіб, що зазнали кораблетроці, зі складу збройних сил на морі (II Женевська конвенція (1949)); Конвенція (III) про поводження з військовополоненими (III Женевська конвенція (1949)); Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція (1949)).

Конвенції I-III стосуються за своєю суттю одних і тих самих категорій комбатантів, що потрапили до рук супротивника (а також деяких схожих груп осіб). Конвенції I і II передбачають заступництво особливо для тих комбатантів, чия потреба в захисті зумовлена пораненням, хворобою чи кораблетрощею. Конвенція III формулює загальні правила, які стосуються статусу та захисту військовополонених та поводження з ними незалежно від стану їхнього здоров'я.

Повний перелік осіб, що користуються заступництвом Конвенцій I-III, міститься в статті 4 Конвенції III. До них зараховують такі:

- 1) особовий склад збройних сил сторони в конфлікті, до речі, навіть у разі, якщо він вважає себе таким, що не перебуває в підпорядкуванні уряду або влади, не визнаної супротивником;
- 2) особовий склад інших підрозділів ополчення чи добровольчих загонів, включаючи особовий склад організованих рухів опору, що належать стороні конфлікту та діють на її території або за її межами, навіть якщо ця територія окупована, за умови, що ці групи відповідають чотирьом умовам, передбаченим у статті 1 Гаазького положення та відповідних статей Женевських конвенцій, а саме:
 - a) мають на чолі ватажка, що відповідає за своїх підлеглих;
 - b) мають визначений та явно видимий здалеку знак відмінності;
 - c) відкрито носять зброю;
 - d) у своїх діях дотримуються законів та звичаїв війни, тобто норм міжнародного гуманітарного права;
- 3) особи, що беруть участь у випадково виниклих масових збройних протистояннях, якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни;
- 4) особи, що супроводжують збройні сили, але безпосередньо до їхнього складу не належать, як наприклад, відповідним чином акредитовані військові кореспонденти, інтенданти, медичні працівники;
- 5) члени екіпажів суден торговельного флоту та екіпажів цивільної авіації сторін, що перебувають у конфлікті (III Женевська конвенція (1949)).

Як бачимо з наведеного списку, всі особи, що належать до категорій 1-3, є «комбатантами», тому вони мають право безпосередньо брати участь у військових діях і, потрапивши до рук супротивника, зазвичай утримуються в полоні до закінчення військових дій. Ті особи, що належать до категорій, перелічених у пунктах 4-5, навпаки, вважаються цивільними особами та, незважаючи на це, вони потрапляють у полон за обставин, що вказують на їхню тісню (але таку, що не має ознак участі у військових діях) співпрацю із збройними силами супротивника або сприяння його військовим зусиллям. Хоча сторона, яка захопила таких осіб у полон, може їх просто звільнити, вона має право, враховуючи обставини, за яких цих осіб було взято в полон, затримати їх на певний час або навіть до закінчення збройного конфлікту. Якщо сторона конфлікту, що захопила в полон таких осіб, ухвалить відповідне рішення, вона зобов'язана поводитися з цими особами як з військовополоненими.

Конвенція IV захищає деякі інші категорії цивільних осіб, окрім тих, яких вже було названо. У статті 4 закріплено такий принцип: особи, що потребують заступництва – це «особи, які в будь-який момент і будь-яким чином перебувають на випадок конфлікту або окупації під владою сторони, що перебуває в конфлікті, або окупаційної влади сторони конфлікту, або окупаційної держави, громадянами якої вони не є» (IV Женевська конвенція (1949)). Але Конвенція передбачає винятки із загального правила, як-от: громадяни будь-якої нейтральної держави, що перебувають на території однієї з протиборчих держав та громадяни будь-якої третьої держави, яка перебуває в конфлікті, до того часу, доки «держави, громадянами якої вони є, має дипломатичне представництво в державі, під владою якої вони перебувають» (IV Женевська конвенція (1949)); а також, що є логічним, усі особи, яких захищають Конвенції I-III.

В основі системи заступництва, що її надають Женевські конвенції 1949 року, лежить ще один принцип, відповідно до якого особи, що потребують заступництва, повинні за будь-яких обставин користуватися повагою та захистом. До них треба ставитись гуманно, без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, національної належності,

віросповідання, політичних переконань або інших аналогічних критеріїв (стаття 12 Конвенції I і II, стаття 16 Конвенції III та стаття 27 Конвенції IV). «Повага» та «захист» – це взаємопов'язані елементи одного й того ж принципу. «Повага» як пасивний елемент передбачає зобов'язання не спричиняти шкоди особам, що потребують заступництва, не піддавати їх стражданню та не вбивати їх. «Захист» як активний елемент передбачає зобов'язання відводити від них небезпеку та запобігати спричиненню їм шкоди. Третій елемент, який можна виокремити в цьому принципі, – «гуманне ставлення»; воно стосується морального аспекту ставлення до осіб, що потребують заступництва, та є визначальним серед усіх аспектів поводження з особами. Таке ставлення має бути спрямоване на те, щоби всупереч тим суворим обставинам, в яких вони перебувають, але з повним врахуванням цих обставин, забезпечити особам, що потребують заступництва, гідного людського існування. Нарешті, заборона будь-якої дискримінації є останнім суттєвим елементом принципу заступництва, який необхідно враховувати під час розгляду трьох вищеперерахованих основних елементів.

На основі цих фундаментальних понять держави автори Конвенцій, що містять близько чотирьохсот подекуди дуже деталізованих статей, створили ретельно продуману систему правил захисту різних категорій осіб, що потребують заступництва.

Стаття 12 Конвенції I передбачає, що відповідне ставлення та догляд пораненим і хворим забезпечить «сторона, що перебуває в конфлікті, під владою якої вони опиняться», та додає, що «тільки за медичними причинами невідкладного характеру можливі переваги в черговості надання медичної допомоги». Ця стаття прямо забороняє «будь-яке посягання на їхнє життя та особистість», зокрема заборонено добивати чи знищувати їх, катувати їх або проводити над ними біологічні дослідження, навмисно залишати їх без медичної допомоги та догляду, а також створювати умови для їх зараження (I Женевська конвенція (1949)).

Сторони, що перебувають у конфлікті, повинні застосувати, особливо після бою, всі можливі заходи до того, щоб «розшукати та підібрати поранених і хворих» (стаття 15). Усі дані, що сприяють

встановленню особи поранених, хворих та померлих, повинні якомога раніше реєструватися та доводитись до відома національного довідкового бюро, яке кожна країна, що перебуває в конфлікті, зобов'язана (відповідно до статті 122 Конвенції III) створити від самого початку військових дій. Національне бюро, у свою чергу, надає ці відомості державі, в якій особи зареєстровані, через посередництво Центрального довідкового агентства в справах військовополонених (стаття 16 Конвенції I). Стаття 123 Конвенції III передбачає створення Центрального довідкового агентства в справах військовополонених у нейтральній країні (I Женевська конвенція (1949)). Насправді практика показує, що функції цієї установи зазвичай здійснює Центральне агентство з розшуку Міжнародного комітету червоного хреста, що розташоване в Женеві.

Виходячи з тих самих принципів, Конвенція II встановлює правила поводження з пораненими, хворими та особами, що постраждали внаслідок кораблетрощі зі складу збройних сил на морі. У статті 12 уточнено, що «термін «кораблетроща» буде застосовано до будь-якої кораблетрощі, незалежно від обставин, за яких вона відбулася, включаючи вимушені приземлення літаків на морі або їх падіння в море» (II Женевська конвенція (1949)). Ситуації, що складаються на морі, значно перевищують за своїми різновидами ті, що виникають на суші. Особи, які постраждали внаслідок кораблетрощі, можуть бути врятовані бойовим кораблем, госпітальним судном, торговим судном, яхтою чи будь-яким іншим судном, що є під прапором протиборчої або нейтральної держави. Ці особи можуть бути доправлені на берег, або до порту протиборчої сторони, або в нейтральний порт. Таке розмаїття ситуацій привело до того, що було розроблено численні конкретні правила. Але на нашу думку, на увагу заслуговує одне з них, що передбачено у статті 14, яке закріплює, що будь-яке військове судно протиборчої сторони має право вимагати передачі поранених, хворих та потерпілих у корабельній аварії, що перебувають на військових або інших госпітальних суднах, на торгових суднах, яхтах і т. ін., незалежно від національної належності цих суден. Але це може бути можливим лише якщо «стан здоров'я поранених і хворих дає змогу здійснити їх передачу та

якщо військове судно зможе забезпечити належні умови для необхідного медичного догляду». Вимагаючи передачі поранених, військове судно може захопити в полон комбатантів супротивника, що перебувають на борту іншого судна, після чого вони будуть вважатися військовополоненими (II Женевська конвенція (1949)).

Комбатантів, що потрапили до рук супротивника, вважають військовополоненими з моменту їх захоплення. Хто несе відповідальність за відповідне поведіння з ними? Стаття 12 Конвенції III закріплює такий принцип: «Військовополонені перебувають під владою недружньої держави, а не окремих осіб чи військових частин, що взяли їх у полон». Це свідчить про те, що держава, під владою якої вони перебувають, несе відповідальність за все, що з ними трапиться. Однак ця відповідальність держави не применшує індивідуальної відповідальності осіб у разі порушення ними Конвенції III (III Женевська конвенція (1949)). «З військовополоненими слід завжди поводитись гуманно», – саме з цих слів починається стаття 13. Очевидно, що необґрунтоване вбивство військовополонених є неприпустимим. Стаття не залишає з цього приводу жодних сумнівів, коли забороняє «будь-яку незаконну дію чи бездіяльність, ... що призвели до смерті військовополоненого... або ставлять здоров'я військовополоненого під серйозну загрозу». Відповідно до статті 13, військовополонені повинні завжди користуватися захистом, «особливо від актів насилля чи залякування, від образ та цікавості натовпу». Застосування до військовополонених репресалій заборонено. Крім того, вони «за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особистості та гідності» (стаття 14) (III Женевська конвенція (1949)).

Загальні положення частини I Конвенції IV (статті 27, 28) стосуються поваги до основних прав людини, відповідальності сторони, що перебуває в конфлікті, за поведіння з особами, які потребують заступництва, що перебувають під її владою (стаття 29), а також право осіб, що потребують заступництва, звертатися до організацій, що контролюють, та до організацій, що надають допомогу (стаття 30). Спеціально обумовлено заборону будь-яких форм негуманного ставлення до осіб, що потребують заступництва. До них не повинні застосовуватися «жодні заходи ані

фізичного, ані морального порядку... зокрема з метою отримання від них...свідчень» (стаття 31). Неприпустимим є «застосування будь-яких заходів, які можуть спричинити фізичні страждання або призвести до знищення особи, що потребує заступництва». Заходи, які належать до останньої категорії, включають «вбивства, тортури, тілесні покарання, каліцтва та медичні або наукові досліді, застосування яких не викликано лікарським лікуванням особи, що потребує заступництва», а також «будь-яке інше грубе насилля з боку представників громадянської чи військової влади» (стаття 32) (IV Женевська конвенція (1949)).

Жодна особа «не може бути покарана за правопорушення, якого вона не скоювала», – так констатує стаття 33, яка, крім того, ще й забороняє колективні покарання, так само як і репресії щодо осіб, які потребують заступництва, та їхнього майна, а також будь-які інші заходи залякування чи терору. Нарешті, стаття 34 рішуче вирішує сумнозвісне питання про поневолення та можливе вбивство заручників, проголошуючи, що «взяття заручників заборонено» (IV Женевська конвенція (1949)).

3. Висновки

Отже, в аналізованому контексті видається до речним зупинитися на двох моментах. По-перше, бійці спротиву, або, якщо використовувати більш широке розуміння цього поняття, бійці партизанських загонів, що не відповідають усім чотирьом переліченим вище умовам, не можуть претендувати на те, щоб з ними поводитись як з військовополоненими; хоча вони можуть користуватися правом на (менший) захист, що надає Конвенція про захист цивільного населення. До цього твердження слід додати, що останнім часом помітна тенденція трактувати умови «b» та «c» доволі широко. Насамперед це пов'язано з тим, що в наші дні в чинних збройних силах особовий склад не вдягає яскравої форми і тим більше не виставляє на загальний огляд своєї зброї без особливої потреби. Тим не менш, відповідно до норм Конвенції 1899 та 1949 років, навіть у широкому розумінні цих двох умов, залишається достатньо багато пе-

репон на шляху до визнання бійців партизанських загонів військовополоненими.

По-друге, обмежена сфера дії Конвенції про захист цивільного населення. Незважаючи на свою назву, Конвенція не покликана захищати цивільне населення від небезпеки війни, зокрема від бомбардування з повітря, її заступництво загалом розповсюджується на цивільних осіб, що перебувають під владою супротивника.

Ще одне зауваження, яке хотілося б зробити. З усього вищезазначеного можна зробити висновок про те, що на життєво важливе питання, чи підлягають ті чи ті особи захисту відповідно до Конвенцій I-III чи Конвенції IV, не завжди можна знайти відповідь. Хто ж відповідь на це непросте й дуже важливе питання? Як поводитися з такими особами до того часу, доки буде надано відповідь? Відповідно до статті 5 Конвенції про поводження з військовополоненими «У випадку, якщо щодо осіб, які взяли ту чи ту участь у військових діях та потрапили до рук супротивника, виникає сумнів у їхній належності до однієї з категорій, перелічених у статті 4, такі особи будуть користуватися заступництвом та захистом цієї Конвенції до тих пір, доки їхнє становище не буде визначено компетентним судом» (III Женевська конвенція (1949)). Таке правило, що застосовувалось, наприклад, Сполученими Штатами у В'єтнамі та Ізраїлем на Близькому Сході, позбавляє прийняті особисто командирами рішення загрози та дає можливість ухвалити зважені рішення.

Література:

- Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у чинних арміях (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.
- IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція Україна від 18.10.1907 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

Конвенція про закони і звичаї суходільної війни: Конвенція Королівство Нідерландів від 29.07.1899 р.: станом на 18 жовт. 1907 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

Женевська декларація: Декларація Всесвіт. мед. асоц. від 01.09.1948 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_001#Text.

References:

- International Convention from August 12, 1949. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
- Konvencija pro polipshennja doli poranenykh i khvorykh u dijuchykh armijakh: Konvencija Orgh. Ob'jedn. Nacij vid 12.08.1949 r.: stanom na 8 ljut. 2006 r. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.
- Konvencija pro zakony i zvychaji sukhodilnojoi vijny: Konvencija Korolivstvo Niderlandiv vid 29.07.1899 r.: stanom na 18 zhovt. 1907 r. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text [in Ukrainian].
- Zhenevsjka deklaracija: Deklaracija Vsesvit. med. asoc. vid 01.09.1948 r. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_001#Text [in Ukrainian].
- Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyymi: vid 12 serp. 1949 r. [III Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War].
- IV Haazka konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli: vid 18 zhovt. 1907 r. [IV Hague Convention on the Laws and Practices of the Land War and the Annexes thereto: International Convention from October 18, 1907]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#n2 [in Ukrainian].
- IV Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny: vid 12 serp. 1949 r. [IV Geneva Convention on the Protection of Civilians during the War: International Convention from August 12, 1949]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 [in Ukrainian].